

مراکز و مؤسسات تاریخ نگاری معاصر

یعقوب توکلی

محقق و پژوهشگر تاریخ، مدرس دانشگاه

چکیده:

آیا تاریخ همیشه توسط قدرت‌های حاکم نگاشته می‌شود و آن چه به ما رسیده حکایت تاریخی، از سوی قدرت‌ها است. و یا آن که آنچه در کلاس‌های درس یا در کتب گفته می‌شود متأثر از دیدگاه‌های قدرت‌های سیاسی حاکم است. اما باید گفت که با توجه به روند شکل‌گیری آثار و منابع تاریخی می‌بینیم که قدرت‌ها در شکل دادن به جریان‌های تاریخی چندان مؤثر نیستند و اغلب دور از دسترس قدرت‌های حاکم و به دور از منظر نظری آنان نوشته می‌شود و تنها بخشی از نگاه تاریخی، ناشی از نگاه قدرت‌ها است، گرچه این فرضیه‌ای قابل تعمیم نیست. در دوره تاریخ معاصر نگاه پهلوی‌ها و حتی نگاه اسلام‌گراها بعد از انقلاب اسلامی یک جزء از جریان تاریخ نگاری است؛ بنابراین چنانچه بخواهیم در نقطه‌نهایی به یک جمع بندی برسیم این طور نیست که تنها مدعای پهلوی‌ها را شنیده یا خوانده باشیم و یا فقط نگاه اسلام‌گراها را دریافته باشیم. نگاه و نگرش مخالفان هم دیده می‌شود. به عبارت دیگر برای رسیدن به یک جمع بندی نهایی لزوماً تحت تأثیر نگاه جریان سیاسی حاکم نیستیم و می‌توانیم از بقیه نگرش‌ها استفاده کنیم. در حوزه تاریخ نگاری با مواردی مواجه می‌شویم که به نفع قدرت‌ها نیست و یا استفاده معکوس از خاطرات شخصیت‌های که در رأس قدرت هستند شده است.

بحث دوره معاصر را می‌توانیم براساس دیدگاه‌ها، جریان‌ها و یا داخلی و خارجی بودن آنها تقسیم کنیم، در این مقاله تقسیم بندی براساس نگرش، مناسب‌تر و علمی‌تر دیده شده است. از این دیدگاه به تقسیم بندی مراکز و مؤسسات تاریخ نگاری در داخل و در خارج از ایران می‌پردازیم.

کلید واژه: مراکز تاریخ نگاری، تاریخ شفاهی، تجاری نویسان

مقدمه

آیا تاریخ همیشه توسط قدرت‌های حاکم نگاشته می‌شود و آن چه به ما رسیده حکایت تاریخی، از سوی قدرت‌ها است. و یا آن که آنچه در کلاس‌های درس یا حوزه تبلیغات تلویزیونی و یا در سایر کتب گفته می‌شود متأثر از دیدگاه‌های قدرت‌های سیاسی حاکم است. از این رو قدرت‌های حاکم در تغییر نگرش تاریخی ما تأثیر می‌گذارند. اما باید گفت که ما باور داریم با توجه به روند شکل‌گیری آثار و منابع تاریخی می‌بینیم که قدرت‌ها در شکل دادن به جریان‌های تاریخی چندان مؤثر نیستند. از اینکه قدرت حاکم، نگاه خویش را در بخش‌هایی از جریان‌های تاریخی سرایت می‌دهد تردیدی وجود ندارد، ولی این مسئله که همیشه تاریخ را قدرت‌ها می‌نویسند نادرست است، چرا که تاریخ همیشه توسط قدرت‌ها نوشته نمی‌شود و اغلب دور از دسترس قدرت‌های حاکم و به دور از منظر نظری آنان نوشته می‌شود و تنها بخشی از نگاه تاریخی، ناشی از نگاه قدرت‌ها است، اما همیشه این طور نیست. و این فرضیه‌ای قابل تعمیم نیست. در دوره تاریخ معاصر نگاه پهلوی‌ها و حتی نگاه اسلام‌گراها بعد از انقلاب اسلامی یک جزء از جریان تاریخ نگاری است؛ بنابراین چنانچه بخواهیم در نقطه‌نهایی به یک جمع بندی برسیم این طور نیست که تنها مدعای پهلوی‌ها را شنیده یا خوانده باشیم و یا فقط نگاه اسلام‌گراها را دریافته باشیم. نگاه و نگرش مخالفان هم دیده می‌شود. به عبارت دیگر برای رسیدن به یک جمع بندی نهایی لزوماً تحت تأثیر نگاه جریان سیاسی حاکم نیستیم و می‌توانیم از بقیه نگرش‌ها استفاده کنیم. در حوزه تاریخ نگاری با مواردی مواجه می‌شویم که به نفع قدرت‌ها نیست و یا استفاده معکوس از خاطرات شخصیت‌های که در رأس قدرت هستند شده است؛ مانند: رندی فردوسی در زیر سؤال بردن بنیان پادشاهان در شاهنامه و یا خاطرات میرزا حسن خان اعتماد السلطنه که با رندی علیه ناصرالدین شاه مطلب نوشته است. و حتی مورخان از گزارش‌های شخص ناصرالدین شاه از سفرهایش، علیه خودش استفاده نموده‌اند و در ترسیم چهره واقعی وی از آن بهره جسته‌اند چنانچه این مطلب در مورد خاطرات و نوشته‌های بسیاری همانند کتاب‌های نوشته شده منسوب به محمدرضا پهلوی و یادداشت‌های اسدالله علم وزیر دربار شاهنشاهی قابل اطلاق است.

در دوره معاصر هم خیلی از شخصیت‌ها در صدد توجیه جایگاه خودشان هستند ولی در خلال آن مطالبی بر ضد خودشان بروز می‌دهند؛ حتی به صورت غیر مستقیم مطالبی را بیان می‌دارند که وقتی در کنار سایر مطالب قرار می‌گیرد می‌تواند علیه آن‌ها استفاده شود. بنابراین این ادعا که «تاریخ توسط قدرت‌ها نوشته می‌شود» حداقل در دوره معاصر عمومیت ندارد.

بحث دوره معاصر را می‌توانیم براساس دیدگاه‌ها، جریان‌ها و یا داخلی و خارجی بودن آنها تقسیم کنیم، تقسیم بندی براساس نگرش، مناسب‌تر و علمی‌تر است. در شکل دوم تقسیم‌بندی وقتی عنوان پهلوی‌ها و تاریخ نگاری چپ را بررسی می‌کنیم، این دو جریان در خارج از ایران و اسلام گراها و ملی‌گراها در داخل ایران قرار دارند. بنابراین تقسیم‌بندی براساس نگرش، درست‌تر می‌باشد.

الف: جریان تاریخ نگاری اسلام گراها

۱. مرکز اسناد انقلاب اسلامی

پیشگام تاریخ نگاری انقلاب اسلامی حجة الاسلام سید حمید روحانی است. ایشان در آغاز کار تدوین تاریخ انقلاب اسلامی که به اوایل دهه پنجاه برمی‌گردد، به گردآوری یادداشت‌ها و نامه‌هایی که حضرت امام به اشخاص مختلف نوشتند پرداخت. اولین کاری که راجع به تاریخ انقلاب چاپ گردیده بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی (ره) بود که در سال ۱۳۵۶ در تیراژ بسیار بالا منتشر شد و طی چندین سال متوالی جزو تأثیر گذارترین کارها در حوزه تاریخ انقلاب اسلامی بود. ادامه کارهای آقای سید حمید روحانی به تأسیس مرکز اسناد انقلاب اسلامی منتهی شد. اشخاصی که به مؤسسات مختلف می‌رفتند و به اسناد دسترسی پیدا می‌کردند هیچ کسی را بهتر از سید حمید روحانی برای مراقبت از اسناد پیدا نمی‌کردند. این اسناد به اضافه اسنادی که خود سید حمید روحانی گردآوری کرده بود مرکز بسیار مهمی به لحاظ اسناد فراهم آورده بود. به همین دلیل در اوایل، مرکز اسناد انقلاب اسلامی منحصر به آقای روحانی و مجله‌ای به نام (۱۵ خرداد) بود و مؤسسه از لحاظ سازمانی و کمی گسترده نبود و این مسئله تا حدودی به موضوع مدیریت در شیوه تعامل در حوزه پژوهش برمی‌گشت؛ اما زمانی که آقای حسینیان وارد مؤسسه شد، مرکز اسناد به سمت گسترش فعالیت و در عین حال کمیت‌گرایی کاملاً محسوس‌گرایش پیدا کرد و تلاش گسترده‌ای در جهت چاپ اسناد تاریخی متعدد و متنوع سازمان صورت گرفت. اسناد و کتاب‌هایی در مورد مرحوم دکتر علی شریعتی و شهید سید علی اندرزگو و خاطرات و مبارزات شهید فضل‌اله محلاتی، یاران امام به روایت اسناد و سایر مبارزان چاپ شد گاهی اوقات نیز اسناد به صورت ضمیمه در کتاب‌ها منتشر شد؛ مانند کتاب ما گرفتار یک جنگ روانی شده‌ایم که مذاکرات شورای فرماندهان ارتش بود.

در حوزه تحقیق، تألیفاتی مثل: ارتش و انقلاب اسلامی، اصلاحات ارضی، گاه‌شمار سیاسی خارجی ایران، تحولات سیاست خارجی آمریکا، چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران و مناسبات ایران و اسرائیل در عصر پهلوی دوم انجام و منتشر شد. در حوزه خاطرات که اخیراً بیشتر

فعال شده خاطرات آقایان مرحوم محمد تقی فلسفی، سید علی اصغر دستغیب، سید هاشم رسولی محلاتی، علی دوانی، عمید زنجانی، طاهر احمدزاده، محمد یزدی، سید محمد واحدی، سید منیرالدین حسینی، محمد محمدی ری شهری، محمد مهدی عبد خدایی و خاطرات متعدد دیگری تدوین و چاپ شده است. نکته قابل توجه در مرکز اسناد این است که نگاه حاکمیت در بین مورخان که در این مرکز فعال هستند، آن قدرها هم پررنگ نیست، در حالی که مرکز اسناد انقلاب اسلامی به عنوان یکی از کانون هایی که در حوزه تاریخ نگاری اسلام گرایان فعال است، شناخته می شود. در جدی ترین جایی که تصور همه بر این است که چیزی از دست آقای حسینان خارج نشود، با مروری بر کتاب های منتشره در می یابیم دیدگاه های مختلف و متفاوت وجود دارد و ممکن است خیلی ها با نگاهی که در آن مجموعه حاکم است موافق نباشد. با این تفاضیل مرکز اسناد انقلاب اسلامی از جمله مؤسساتی است که به طور تخصصی تر به موضوع انقلاب اسلامی پرداخته است و توجه عمده آن معطوف به شرایط - دلایل، و مراکز وقوع انقلاب اسلامی است. همچنان که در حوزه تاریخ شفاهی نیز بیشترین توجه را به انقلاب اسلامی اختصاص داده است. گزارش یوسف مجیدی از مرکز اسناد در خصوص فعالیت های تاریخ شفاهی آن نیز قابل توجه است. وی می نویسد:

در کنار همین مؤسسات، مرکز اسناد انقلاب اسلامی که بیشترین آثار منتشر شده را در این حوزه ارائه داده یکی دیگر از مراکزی است که پیرامون تاریخ انقلاب دست به مصاحبه های شفاهی زده است. در این مجموعه ها که توسط سید حمید روحانی اداره می شد، (هم اکنون ریاست این مرکز را روح الله حسینان بر عهده دارد) صدها کار مصاحبه و موضوعاتی همچون واقعه پانزده خرداد ۴۲، هفده شهریور ۵۷، انقلاب شکوهمند اسلامی و تبعید امام توجه شده است، در این مصاحبه ها سعی شده عنصر اسلامی بودن انقلاب، فقاقت، شهادت و رسالت پیروان امام پیش از پیش دیده و موشکافی شود. از جمله این مصاحبه ها می توان به مصاحبه با محمد محمدی ری شهری، فضل الله محلاتی، علی اکبر محتشمی پور، مهدی کروبی، حبیب الله عسگر اولادی، عباسعلی عمید زنجانی، محمد مهدی عبد خدایی، محمد صادق تهرانی کرباسچی، طاهر احمدزاده، محسن اراکی، اسماعیل صالحی مازندرانی و محمدرضا توسلی اشاره نمود، پاره ای از این مصاحبه ها پس از چاپ بخشی از آنها در مجله پانزده خرداد به صورت کتاب منتشر شد. از جمله آن خاطرات آیت الله خامنه ای، حجة الاسلام فلسفی، حجة الاسلام دوانی و برخی از افراد ملی - مذهبی است. در دو سال، اخیر نیز به طور متوسط سالی ۱۰ تا ۲۰ کتاب از این مجموعه خاطرات از سوی این مرکز به بازار کتاب عرضه می شود که از فعالیت انبوه این مرکز حکایت دارد.

۲. بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی

دومین مجموعه‌ای که در جریان انقلاب، دست به نگارش تاریخ معاصر زد، بنیاد تاریخ می‌باشد که عمده‌ترین پایگاهش قم است. این بنیاد با توصیه مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای و در زمان ریاست جمهوری ایشان سازماندهی شد که حجة الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی، رئیس هیئت مدیره و آقای عبدالمجید معادیخواه مدیر آن بود. بنیاد به طور جدی به دو موضوع خاص پرداخت، اول بحث خاطره نگاری و ثبت و ضبط خاطرات علما مثل خاطرات مرحوم آیت الله بهاءالدینی (ره) و طیف وسیعی از علما که در جریان شکل‌گیری حوزه علمیه قم، مبارزات انقلاب اسلامی و تحولات سیاسی بودند، گردآوری شد. این مجموعه آثار که طی چند سال توسط بنیاد به چاپ رسیده است، می‌تواند توسط کسانی که در مورد تاریخ حوزه علمیه قم و تحولات فرهنگی معاصر تحقیق می‌کنند مورد استفاده واقع شود.

کار دوم مجموعه مقالاتی بود در خصوص بازشناسی باستان گرایی در ایران که توسط آقای غلامحسین کلهر انجام شد. در حوزه روز شمار، کتاب هفت هزار روز کار آقای غلامرضا کرباسچی به طبع رسید. در بحث شخصیت‌شناسی کار خوبی انجام داده بودند که به حوزه هنری واگذار شد و همین واگذاری مبنای اولیه تشکیل مجموعه فرهنگ ناموران در حوزه هنری شد.

۳ - بنیاد تاریخ معاصر ایران

بنیاد تاریخ معاصر ایران قدیمی‌ترین گروهی است که به این کار مبادرت ورزیده عمده تلاش خود را مصروف کسانی نموده که از فردای بعد از کودتای ۱۳۳۲ از قشر روحانی در مخالفت با رژیم شاه نقش ایفا می‌کردند. این بنیاد هیچ کدام از مصاحبه‌های خود را منتشر نساخت و جز یکی دو مصاحبه پراکنده در مجله «یاد» هیچ کتابی از این بنیاد با موضوع تاریخ شفاهی منتشر نشد. عبدالمجید معادیخواه - مدیریت این بنیاد، سعی داشته است از اوایل دهه چهل تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی را مد نظر قرار داده و به مجموعه‌هایی همچون جمعیت فدائیان اسلام، حوزه علمیه قم، تولیت آستان قدس رضوی و حضرت معصومه و هیئت‌های اسلامی پردازد.

۴. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی

مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی عملاً شاکله‌اش، توسط آقای عبدالله شهبازی بنا نهاده شد. کتاب‌های کودتای نوژه و خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست و جستارهایی از تاریخ تحت عنوان ظهور و سقوط سلطنت پهلوی از کارهای انجام شده توسط آقای شهبازی است. کتاب ظهور و سقوط سلطنت پهلوی که حاصل بهره برداری بسیار هوشمندانه از اسناد و مدارک و نگاه دقیق اطلاعاتی بود، با وجود فروش بالای صد هزار جلد، همچنان مورد اقبال است. این کتاب

خارج از ایران هم نگرانی هایی را از بابت افشای حقایق و بازشناسی چهره‌ها به وجود آورده است. خاطرات احمد علی مسعود انصاری - تحت عنوان پس از سقوط - و ساواک و دستگاه‌های اطلاعات اسرائیل، از دیگر آثار منتشر شده در مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی است. مجموعه شش جلدی زرسالاران پارسی و یهودی تحقیق بسیار قابل توجه‌ای است درباره بازشناسی پدیده فراماسونری و یهودیت که در جامعه ایران، خاورمیانه و اروپا حاکمیت داشته‌اند. همچنین خاطرات نورالدین کیانوری، ایرج اسکندری و سیاست و سازمان حزب توده در مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی به چاپ رسید. سرانجام مؤسسه با دسترسی به اسناد خاص ساواک و مؤسسات اطلاعاتی رژیم پهلوی، توانست آثار تاریخی قابل توجهی ارائه بدهد. همچنین مجله مطالعات تاریخی از منشورات مؤسسه مطالعات پژوهش‌های سیاسی است.

۵. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر که در ابتدا مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی نام داشت، متعلق به بنیاد مستضعفان بوده و با تکیه بر اسنادی که چهره‌های فراری پهلوی در خانه‌های مصادره‌ای از خود به جا گذاشته‌اند، کار خود را شروع کرده و براساس این اسناد سازمان فعال شده است. فصل نامه تاریخ معاصر و کتاب‌هایی که در مؤسسه چاپ شده بیشتر حول محور پهلوی اول و مشروطه دور می‌زند و با نگاه اجمالی به مؤسسات طیف اسلام گرامی‌توان بیان داشت که به نوعی تقسیم کار اعلام نشده در بین مؤسسات داخل کشور وجود دارد. مؤسسه هر چند در سال‌های اولیه تشکیل خود بیشتر درگیر مباحث دوره قاجار و تا حدودی در مسیر تفکر تاریخ نگاری ملی گرایانه تنفس می‌کرد، با این حال مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر طی سال‌های اخیر توانست موج قابل توجهی در عرصه تاریخ نگاری معاصر ایران ایجاد نماید و با گسترش حوزه فعالیت حجم فعالیت‌ها را در موضوعات مختلف افزایش دهد. مؤسسه به خاطر ساختار باز و غیر اطلاعاتی خود، فرصت‌های بسیاری در اختیار طیف‌های مختلفی از تاریخ نگاران قرارداد و به همین خاطر توانست از آنان نیز در مسیر روشنگری تاریخ معاصر ایران بهره گیرد. اما باید بر این نکته تأکید کرد که فعالیت‌های مؤسسه در ارتباط با تاریخ انقلاب اسلامی کم رنگ‌تر از فعالیت در حوزه تاریخ معاصر است. کتاب‌های تاریخ تحولات سیاسی معاصر موسی نجفی و موسی حقانی (۱۳۸۱)، بحران آذربایجان رسول جعفریان (۱۳۸۱)، اندیشه سیاسی و تاریخ نهضت حاج آقا نورالله اصفهانی، (موسی نجفی ۱۳۷۸)، وزیر خاکستری، (تبرائیان ۱۳۸۳)، پرونده ناتمام (جلال فرهمند ۱۳۸۳)، در آستانه انقلاب، (جلال فرهمند ۱۳۸۳)، ارتباط ناشناخته تاریخ روابط ایران و اسرائیل، (منا زارع ۱۳۸۴)، عملیات ظفار، (محمد جعفر چمن کار ۱۳۸۴) و در حوزه

داستان‌های مربوط به انقلاب اسلامی کتاب غول‌های یخی نوشته رسول آبادیان و دار بر دوش یعقوب توکلی از آثار داستانی مربوط به انقلاب و تاریخ معاصر می‌باشند. فصل نامه (تاریخ معاصر) یکی از فصل‌نامه‌های تاریخی کشور بوده و مؤسسه نیز در حوزه تاریخ شفاهی فعالیت‌های گسترده‌ای نیز به انجام رسانده است.

یوسف مجیدی فعالیت‌های مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر را چنین گزارش می‌نماید. در ایران یکی از مهم‌ترین و عمیق‌ترین پژوهش‌ها مربوط به بنیاد مستضعفان است. مدیریت این پروژه که مصاحبه با بازماندگان نظام عصر پهلوی‌ها را مد نظر قرار داده است از محدود مورخینی هستند که به این بخش از تاریخ معاصر مسلط و به ادامه کار ایمان دارند. عمده کارها و بیشترین مصاحبه‌ها توسط مرتضی رسولی پور گرفته شده است. در این مجموعه نزدیک به ۱۳۰ مصاحبه در حول و حوش تاریخ معاصر یعنی از کودتای ۱۲۹۹ تا پیروزی انقلاب اسلامی را در بر می‌گرفت، معدل سنی این مصاحبه‌ها بالاتر از ۷۵ ساله‌ها اعلام شده است. از ممتازترین ویژگی‌های این مؤسسه در شکل‌گیری این مصاحبه‌ها این بود که تنها مؤسسه مطالعاتی در ایران است که توانسته مصاحبه را از منظر نگاه درونی و بی طرف و توأم با پیشینه‌های بحث تعقیب کند و بخش غالب آن را در فصل‌نامه تاریخ معاصر ایران به چاپ برساند، علی‌رغم سماجت و جدیت دست اندکاران این طرح، جز یکی دو مصاحبه، هیچ کدام به صورت خاطرات شفاهی انتشار نیافت. از جمله کارهایی که در فصل‌نامه تاریخ معاصر ایران به چاپ رسید می‌توان به مصاحبه حسین سالمی، نصرالله خازنی لئوین میناسیان، دکتر عنایت‌الله رضا، دکتر جواد شیخ‌الاسلامی و علی اردلان اشاره نمود.

۶. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات

مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات طی سال‌های اخیر تشکیل شد و به انتشار اسناد تاریخی دست زده است و اسناد منتشره آن براساس موضوع و شخصیت قابل تقسیم است و کار عمده این مرکز ترجمه اسناد، توضیح اسم رمزها و سازماندهی اسناد براساس ترتیب تاریخی یا موضوعی و انتشار است. اسناد سازماندهی شده ساواک در مورد شخصیت‌های انقلابی نظیر: شهید آیت‌الله دکتر بهشتی، شهید آیت‌الله مطهری، امام موسی صدر، آیت‌الله پسندیده، سید علی اندرزگو، محمدعلی رجائی، استاد محمد تقی جعفری، جلال آل احمد، ملا احمد کربوبی، سید حسین خادمی، محمد تقی فلسفی و شخصیت‌های حکومت پهلوی چون: اشرف پهلوی، اردشیر زاهدی، دکتر منوچهر اقبال، تیمور بختیار، عبدالعظیم دلپان و شخصیت‌های مختلف دیگر منتشر شد، منتهی احساس نا بهنگام بودن و در عین حال، کمی مطالعات پیرامونی آنکه جای تأمل فراوان

را بر می‌انگیزد. چرا که نسل دوم انقلاب آن زمان که باید با این شخصیت‌ها آشنا می‌شد امکان آن فراهم نشد و هنگامی منتشر شد که نسل سوم هم به طور طبیعی دغدغه‌اش چهره‌های انقلاب نیست. کتاب‌های بسیار با ارزش بزم اهریمن، که راجع به جشن‌های ۲۵۰۰ ساله است و روابط ایران و اسرائیل، که به موضوع حمله به مقر شرکت هوایی در ایران به رهبری شهید اسدالله لاجوردی به همراه یادداشت‌های زندان اشاره دارد که دستمایه بسیار مناسبی است.

۷. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی

مجموعه دیگر، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی است که زیر گروه دفتر کوچکی بود در حوزه هنری به نام دفتر ادب و هنر مقاومت که توسط آقایان هدایت بهبودی و مرتضی سرهنگی پایه گذاری شد. دفتر ادبیات بیشتر یک مجموعه پژوهشی است تا اسنادی؛ در دفتر ادبیات چند واحد با نام‌های ذیل تشکیل گردید:

الف - واحد تاریخ شفاهی؛

ب - واحد تدوین انقلاب اسلامی؛

ج - واحد ۱۵ خرداد؛

د - واحد فرهنگ ناموران.

واحد تاریخ شفاهی با پنج هزار ساعت مصاحبه و بیش از ۳۰ الی ۴۰ کتاب منتشر شده در زمینه خاطرات آقایان جلال الدین فارسی، هادی غفاری، علی اکبر محتشمی پور، مرتضی الویری احمد احمدی، رجبعلی واهری، اکبر بیاتی، عزت شاهی و خانم مرضیه حدیده چی دباغ که به لحاظ اینکه برای اولین بار خاطرات یک خانم مبارز منتشر می‌شد در خور اهمیت بوده است. از سوی صاحب این قلم نیز در حوزه تحولات اسلام گرایانه، کتاب اسلام گرایی در مصر را دفتر به چاپ رساند و از نیروهای حکومت پهلوی خاطرات علی امینی و خاطرات جهانگیر تفضلی نیز توسط نگارنده در این دفتر به چاپ رسیده‌اند.

دفتر ادبیات انقلاب اسلامی از مجموعه‌های فعالی است که از لحاظ کیفیت به مراتب از دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات، نکته سنج‌تر و عمیق‌تر کار کرده است و با وجودی که دانشگاه‌ها و فقط از سلطنت طلبان و پهلوی‌های فراری، مصاحبه گرفته است، این دفتر مصاحبه‌ها را از میان طیف‌های مختلف سیاسی سازمان داده و آثار گروه‌های متفاوت را منتشر نموده است.

واحد تدوین انقلاب اسلامی کار روز شمار انقلاب را انجام داده است. مجموعه ۸ جلدی روز شمار که ریز حوادث انقلاب در شهرستان‌ها و تهران در سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۷ را در بر می‌گیرد، از جمله کارهایی است که روی آن زحمت فراوانی کشیده شد.

در مجموعه فرهنگ ناموران معاصر ایران برای حدود ۶۰ هزار شاعر، نویسنده، دانشمند و سیاستمدار معاصر پرونده پژوهشی تشکیل شده است. در بحث نگرش، ایراداتی به آن وارد است، که به نظر نگارنده آن را حتی از حوزه تاریخ نگاری اسلام گرایان خارج می‌کند چرا که این کتاب حاوی تناقضات اساسی در حوزه نگرش می‌باشد که بدون توجه به مأخذ و مرکز آن، دستمایه بهره برداری نگرش‌های دیگری در حوزه تاریخ نگاری شده است؛ امری که با لجاجت مدیریتی بر آن اصرار شد.

مع ذلک در بررسی تلاش‌های دفتر چاره‌ای جز بیان تفکیک و ذکر تناقض و رعایت مرز بندی‌های نگرشی در تاریخ نگاری وجود ندارد.

آقای یوسف مجیدی دفتر ادبیات انقلاب را با عنوان دفتر تاریخ حوزه هنری چنین معرفی می‌کند: دفتر تاریخ ادبیات انقلاب اسلامی وابسته به حوزه هنری که در سال‌های پس از جنگ تحمیلی مسئولیت خاطرات جنگ را از سوی همزمانشان به عهده داشت شائق شد که در سال ۷۲ با پیشنهادی به حجة الاسلام محمد علی زم مبادرت به تهیه تاریخ شفاهی انقلاب کند. وجه اشتراک این مجموعه با مرکز اسناد انقلاب اسلامی یکی آن بود که عمده کارهای انجام شده از سوی این دفتر مربوط به کسانی بود که در دو دهه اخیر مسئولیت‌های کلان اداره کشور را به عهده داشتند. محمد زین العابدین و بعدها سعید فخر زاده مدیران این واحد تا به امروز بیش از ۴۰۰۰ ساعت مصاحبه صورت داده‌اند. کتاب‌های خاطرات جلال الدین فارسی، مرتضی الویری، علی اکبر محتشمی پور، هادی غفاری، اکبر بیاتی، احمد احمد و مرضیه دباغ از جمله کتاب‌های منتشر شده این دفتر است.

۸. مؤسسات مطبوعاتی

در کنار این مؤسسات تخصصی، چند مؤسسه مطبوعاتی فوق العاده مؤثر بودند از جمله: ۸-۱. مؤسسه اطلاعات: وقایع جالب توجه اوایل انقلاب را قبل از همه چاپ کرد. خدمتگزار تخت طاووس، خاطرات پرویز راجی، پشت پرده تخت طاووس مینو صمیمی، خاطرات استانفیلد ترنر رئیس سازمان سیا در زمان کارتر، دیپلماسی و پنهان کاری و کتاب سقوط شاه نوشته فریدون هویدا و همچنین کتاب‌هایی چون کاخ شیشه‌ای سیاست نوشته کورت دالدهایم دبیر کل سازمان ملل متحد، قدرت و دیگر هیچ طاهره باقرزاده و مأموریت در تهران خاطرات ژنرال رابرت هیزر، از آن جمله است. در بررسی‌های مؤسسه اطلاعات در خصوص انقلاب باید به نقش مرحوم دکتر حسین ابوترابیان در ترجمه و تعلیق آنها توجه اساسی داشت.

۸-۲. مؤسسه کیهان: بیشتر به مقوله فراماسونری، روتارین‌ها، یهودیت و بهائیت پرداخته است. این مؤسسه به خاطر اینکه به مطبوعات مختلف دسترسی دارد از جمله روزنامه‌ها و مجله‌هایی که گروه‌های روتارین می‌نویسند، با سازماندهی این اطلاعات مکتوب، به چاپ مجموعه‌هایی مثل نامه پنهان پرداخته است.

جالب این که گردآوری منابع مطبوعاتی مختلف در روزنامه کیهان و سازماندهی اطلاعات آنها سبب شده بسیاری تصور داشته باشند که کیهان از منابع اطلاعاتی و امنیتی گسترده‌ای برخوردار است، لکن آنچه قدرت اطلاعات منابع کیهان را صرف نظر از دیدگاه‌ها، افزون می‌نماید، دسترسی به آرشیوهای مطبوعاتی گسترده در کیهان است که در این مؤسسه به آن توجه جدی‌تری شده است.

۹. بنیاد باقرالعلوم قم

در کنار این مؤسسات به بنیاد باقرالعلوم در قم، وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی باید اشاره شود که مجموعه آثار مکتوب با عنوان دیدار با ابرار را منتشر کرده است. اما در این کتاب‌ها دقت لازم به کار نرفته است. به طور مثال در مورد شهید نواب صفوی کاملاً مطالب چاپ شده کتاب، برگرفته از دیدگاه آقای محمد ترکمان است که منتهی می‌شود به اینکه نواب صفوی یک شخصیت مستقل نبوده است و حتی ترور رزم آرا را به خود پهلوی‌ها و سیاست انگلستان مرتبط می‌داند. به نظر می‌رسد مؤسسات جدید التأسيس بیش از آنکه در ابتدا به گسترش کمی آثار توجه نمایند، به طور اساسی به کیفیت آثار توجه می‌نمودند و به مراتب بهتر بود به تربیت نیروهای کیفی همت می‌گماشتند تا اینکه دست به انتشار آثار متعدد بزنند.

۱۰. دفتر مطالعات و تدوین تاریخ ایران

دفتر مطالعات و تدوین تاریخ ایران توسط عباس سلیمی نمین و مسعود رضایی از آبان ۱۳۸۰ فعالیت خود را آغاز کرد که از معدود مؤسسات بخش خصوصی در طیف تاریخ نگاران اسلام‌گرا است، این دفتر فعالیت‌های خود را در سه بخش خاطرات شفاهی، نقد و بررسی کتاب و انتشار پژوهش‌ها آغاز کرد این دفتر در تلاش بوده تا نزدیک‌ترین حوادث تاریخی معاصر را مورد ارزیابی قرار دهد و از این جهت دارای قرابت زمان بیشتری با زمان حال است. با وجود مصاحبه‌های مختلف، تأثیر گذاری عمده این دفتر در حوزه نقد کتاب بیشتر خودنمایی می‌کند و بولتن‌های غیر محرمانه تلخیص و نقد کتاب آن، بیش از ۶۰ اثر را مورد بررسی قرار داده است که در این بولتن‌ها جدیدترین آثار تلخیص و مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرند و جدی‌ترین کتاب

هایی که دفتر مطالعات تاکنون منتشر کرده است، پاسداشت حقیقت در نقد خاطرات آیت الله منتظری و نگاهی به درون می‌باشد.

۱۱. مجموعه مراکز تحقیقاتی تاریخ دفاع مقدس

۱۱ - ۱. مراکز تحقیقات جنگ

در کنار مؤسسات تاریخ نگاری انقلاب اسلامی و معاصر چندین مجموعه تاریخ نگاری جدید بعد از سال‌های دفاع مقدس شکل گرفته‌اند که بیشتر به مقوله تاریخ جنگ توجه کرده‌اند، که مراکز تحقیقات جنگ از قوی‌ترین و معتبرترین این مراکز می‌باشد. این مرکز در زمان سردار محمدزاده و سردار رشید علی نود سازماندهی شد و جزو مراکزی است که با صبغه پژوهشی مناسب و عمیق کار کرده و در ضمن کارهای قوی نیز منتشر کرده است مثل: روز شمار جنگ، فتح فاو، ردپای تهاجم، ادامه جنگ پس از آزادی خرمشهر.

این مرکز با جذب فرماندهانی که شم تحقیقاتی داشتند و محققان دانشگاهی بی‌سر و صدا، کار قابل ملاحظه‌ای ارائه داده‌اند؛ که به مراتب بیش از مؤسساتی که پژوهش‌های سطحی‌تر و یا خاطره نگاری صرف انجام می‌دهند در راستای تبیین تاریخ جنگ کوشیده‌اند اما التفات کمتری بدان صورت گرفته است.

۱۱ - ۲. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

بنیاد حفظ آثار بیشتر روی بخش قابل توجه‌ای از تاریخ معاصر که مربوط به بحث جنگ در سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹، مباحث مربوط به آغاز جنگ و همچنین تاریخ تحولات حقوقی و سیاسی دفاع مقدس و مباحث کردستان و شخصیت‌های دفاع مقدس و تهیه دایره‌المعارف حقوقی و شهداء توجه بیشتر دارد. و در این راستا آثار متعددی به چاپ رسیده است که عملاً بخشی از تاریخ معاصر ایران و انقلاب را پوشش خواهد داد و ضمن آنکه دفاع مقدس نقطه عطف بسیار مهمی در روند تاریخی جامعه ایران است و پژوهش درباره این نقطه عطف مهم در تاریخ نگاری دوره‌ای ایران بسیار اساسی خواهد بود و از حساسیت بسیاری برخوردار است.

۱۱ - ۳. بنیاد شهید انقلاب اسلامی

بنیاد شهید انقلاب اسلامی بیشتر به زندگی شخصیت‌های شهید توجه دارد. حوزه تاریخ نگاری بنیاد شهید بیشتر به شخصیت‌های سیاسی پرداخته است مانند: شهدای انقلاب، شهدای دفاع مقدس، شخصیت‌هایی همانند: سیره شهید رجایی و شهید آیت الله دکتر محمد حسینی بهشتی، فرهنگ‌نامه جاودانه‌های تاریخ، از صاحب این قلم از جمله آثار چاپ شده بنیاد شهید انقلاب اسلامی است. در ضمن وقتی زندگی نامه شهیدی، در یک شهر نوشته می‌شود به واسطه اینکه بیشتر

عمر آن شهید قبل از انقلاب بوده است، آن زندگی نامه به نوعی تاریخ وقایع انقلاب در آن شهر هم محسوب می شود و جامعه بعد از انقلاب را نیز به میزان قابل توجهی ترسیم می کند. مثلاً کتاب، ستاره بدر، درباره شهید سردار علی تجلایی، نوشته جلال محمدی درباره فرماندهی بزرگ و شجاع است که بعد از انقلاب درگیر مسائل کردستان و نبرد دفاعی ایران در جنوب و سوسنگرد می شود و علی رغم مسئولیت فرماندهی قرارگاه مهم ظفر در عملیات بدر تمام مسئولیت های فرماندهی را کنار می گذارد و با لباس بسیجی در روستای القرنه در شرق دجله و در خط مقدم عملیات به همراه تعدادی از نیروهای بسیجی به شهادت می رسد. باید گفت علی تجلایی یک اسطوره و یک قهرمان حماسه ای در تاریخ ایران است که هنوز مورد توجه بسیاری قرار نگرفته است. این کتاب یک گزارش سیر تاریخی راجع به یک شخص است ولی به طور کامل از یک منطقه یا شهر توضیح می دهد.

ب - جریان تاریخ نگاری پهلوی ها

مؤسسه و تشکل هایی که برای پهلوی ها تاریخ نگاری کردند به ۲ دسته تقسیم می شوند:

۱. اشخاص؛ ۲. مؤسسات.

البته خاطرات اشرف پهلوی تحت عنوان، من و برادرم یا، پاسخ به تاریخ، محمد رضا پهلوی که خاطرات و دیدگاهش از جامعه ایران است در زمره ادبیات توجیهی قرار می گیرد که توسط ذبیح الله صفا و از زبان محمد رضا پهلوی نقل شده است و ممکن است در این مؤسسات نگنجد و بیشتر در خاطره نگاری اشخاص قابل تعریف باشد؛ ولی جریان هایی که به صورت سازمان یافته و هدف گذاری شده و به صورت جمعی به پژوهش و نگارش دست می زنند از اهمیت ویژه ای برخوردارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مؤسسات

۱. مؤسسه تاریخ شفاهی هاروارد

در میان مؤسسات خارج از ایران اولین مؤسسه، مؤسسه تاریخ شفاهی هاروارد با مسئولیت دکتر حبیب الله لاجوردی است، که در سال ۱۹۸۱ در مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد تأسیس شده و به همین جهت نیز تبلیغات زیادی راجع به کار هاروارد شده است؛ چون با تلاش بسیار می خواهند کار هاروارد را بسیار قوی و متدیک جلوه دهند. در ایران هم طیف های مختلف مطبوعاتی بدون توجه به محتوای کار، از آن آگاهانه و یا ناآگاهانه استقبال می کنند. نام و پرستیژ

دانشگاه هاروارد و اینکه از آن طرف آب آمده است و کنجکاوی راجع به کسانی که مدیریت این کشور با آنها بوده و از کشور رفته‌اند، بعد از سال‌ها چه گفته‌اند از جمله عوامل این اقبال عمومی بوده است. مجله کتاب هفته وابسته به وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی در تاریخ ۱۸ بهمن ۱۳۸۲ و در شماره ۱۶۶ خود که به قلم آقای یوسف مجیدی نگاشته شده است مجموعه مؤسسه تاریخ شفاهی هاروارد را چنین معرفی می‌نماید:

در پروژه شفاهی ایران - مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد - حبیب الله لاجوردی مدیر پروژه بخش تاریخ ایران در مرکز مطالعات خاورمیانه از سال ۱۹۸۱ و رئیس هیئت تحریریه واحد رساله‌های دانشگاه هاروارد بوده است. پروژه تاریخ شفاهی ایران در مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد در پاییز سال ۱۹۸۱ راه اندازی شد که برای دانش پژوهان، تاریخ سیاسی معاصر ایران، با مفاد منبع ابتدایی فراهم شد که شامل گزارش افرادی بود که نقش اصلی در حوادث سیاسی و تصمیمات مهم از دهه ۱۹۲۰ تا ۱۹۷۰ را بر عهده داشتند و یا نقش شاهد در این حوادث را ایفا می‌نمودند. در طول دو دهه اخیر این پروژه خاطرات ۱۳۴ نفر را ثبت نموده که تقریباً شامل ۹۰۰ ساعت نوار و ۱۸۰۰۰ صفحه نوشته و به ارزش ۸۰۰۰ دلار بوده است. این طرح توسط تعداد زیادی حمایت کننده از جمله موقوفات ملی ۳۰۰۰۰۰ دلار و بنیاد فورد ۵۰۰۰۰ دلار مورد پشتیبانی قرار گرفت. این مجموعه منسجم ترین گزارش را در خصوص ایران مدرن از طریق افراد کلیدی که معرف تاریخ ایران بودند، تهیه نمود، میکرو فیلم (ریزبرگ) این مجموعه توسط کتابخانه‌های دانشگاه‌های بزرگ در کانادا، انگلیس، آلمان، فرانسه و آمریکا خریداری شده است. تشریح کامل پروژه مذکور در راهنمای مجموعه تاریخ ایران نیز موجود است. پیشینه همین پروژه در پاییز سال ۱۹۸۰ توسط ادوارد کنان جرقه زده شد. ادوارد کنان رئیس دانشگاه مقطع لیسانس هنر و علوم هاروارد، درخواست سازماندهی پروژه تاریخ شفاهی ایران را به دیسک ایران ارائه داد. وی به عنوان یک تاریخ شناس تشابهاتی بین انقلاب روسیه و ایران مشاهده کرد و از سوی دیگر مهاجرت به غرب از سوی صدها تن از مقامات سابق ایرانی فرصتی استثنایی برای جمع آوری، حفظ و ثبت اطلاعات تاریخی با ارزش ایجاد نمود. لاجوردی نیز که با زمینه تاریخ شفاهی در آن زمان آشنا بود، در سال ۱۹۸۲ بخشی از طرح شخصی تاریخ شفاهی را به آن دپارتمان ارائه می‌دهد تا الگوی عملی آن طرح بزرگ قرار گیرد.

هدف ابتدایی این پروژه جمع آوری و حفظ خاطرات شخصی افرادی بود که نقش کلیدی در حوادث مهم سیاسی و تصمیم گیری در دهه‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۷۰ را بر عهده داشتند. این طرح به طور آگاهانه پیرامون تاریخ سیاسی شروع شد و با نیت افزودن گزارشات خود، نه به دلیل ارزش

اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی، بلکه به دلیل وجود منابع محدود به کار خود ادامه داد. به طور مشخص این پروژه تلاش کرد که سه نوع گزارش فراهم شود:

۱. تصویر شفاف تری از روش سیستم سیاسی ایران از نقطه نظر افرادی که درگیر کار بودند، به طور مثال چگونه تصمیمات رژیم و موضوعات داخلی اتخاذ و اجرا می شد.

۲. شرایط پشت پرده حوادث مهم سیاسی و تصمیمات مورد نظر چگونه بود.

۳. جزئیات بیشتری در مورد زمینه، شخصیت و نقش کلیدی گردانندگان آن دوره مشخص شود. بنابراین تقریباً برای ۱۵۰ نفر مقدمات مصاحبه ترتیب داده شد که تحت شرایطی انجام گرفت.

حاصل تلاش های آقای دکتر لاجوردی به عنوان استاد دانشگاه هاروارد ۷ جلد کتاب در مورد خاطرات علی امینی، امیر تیمور کلالی، جعفر شریف امامی، عبدالمجید مجیدی و چند نفر دیگر بوده است. این آثار به لحاظ علمی از کیفیت خوبی برخوردار نیست و سؤال کنندگان به لحاظ سبک و روش آسان ترین کار را انجام داده اند، یعنی یک سری سؤالات تنظیم شده به اشخاص داده اند و جواب های آنها را بعد از ضبط، بدون تغییر و یا ویرایش جدید به چاپ رسانده اند، به طوری که قسمت های نامفهوم چاپ نشده است و انصافاً با سطحی ترین کارهای داخل برابری نمی کند.

لازم به ذکر است که واحد خاطرات این دفتر، با مشکلات فراوان مصاحبه کرده و مطلب جمع آوری نموده ولی متأسفانه کسی در داخل به این سختی ها توجه نمی کند. آقای دکتر لاجوردی با ۳۶۰ نفر مصاحبه کرده و تا به حال ۷-۸ جلد کتاب به صورت کاملاً خام به چاپ رسانده است به این صورت که آقای لاجوردی برای همه اینها یک مقدمه نوشته است و در پاورقی ها هم افراد را با یک یا دو جمله، معرفی کرده اند ولی اهتمام زیادی به مأخذ سازی داشته اند. این هیاهوها هم برای این بوده که آنها را به عنوان مأخذ بپذیریم. اما متأسفانه تلاش هایی که در داخل به مراتب قوی تر از مؤسسه تاریخ شفاهی هاروارد انجام گرفته مورد توجه رسانه ها قرار نگرفته است. یعنی در مورد مؤسسات داخلی از سوی رسانه ها کم لطفی صورت گرفته است. ولی با این وجود باید به این نکته اساسی توجه کرد که علی رغم آنکه منابع مورد توجه آقای لاجوردی و همکارانش از چند منبع دست پائین و کاملاً یکسویه نظیر روز شمار باقر عاقلی (نشر گفتار ۱۳۶۹) و یا بازیگران عصر پهلوی محمود طلوعی (تهران نشر علم ۱۳۷۲) و منابعی از این دست است که حکایت از این دارد که آقای لاجوردی و دوستانش فقط به منابع دوستان سابق خود رجوع می نمایند ولی با این وجود خدمت مهم صورت گرفته در این مجموعه آن است که سیاستمداران مغضوب انقلاب که از وطن گریخته بودند، در شرایط سال های اولیه بعد از انقلاب شاید تنها راضی به گفت و گو با آقای لاجوردی به عنوان یک چهره شناخته شده برای آنان می شدند و همین مسئله باعث شد که حقایق بیشتری از تاریخ معاصر ایران واگویه شود و در چهار دیواری ذهن افراد به فراموشی سپرده نشود.

به هر تقدیر تاریخ شفاهی هاروارد با صبغه تاریخ نگاری پهلوی‌ها. خواه ناخواه بخشی از منابع تاریخ انقلاب و تاریخ معاصر ایران است.

۲. تاریخ شفاهی B.B.C

تاریخ شفاهی BBC، یک کار تلفیقی است که با اشخاص مختلف مصاحبه انجام داده‌اند و نوارهای امام و دیگران را روی این مصاحبه‌ها تنظیم کرده‌اند. کار این مجموعه توسط باقر معین و بهروز آفاق انجام شده که سفرهای زیادی را به دنبال داشته است. ایشان در انگلستان، فرانسه، آمریکا، آلمان و ایران با اشخاص مختلفی همچون: جیمی کارتر، سایروس ونس، برژینسکی، کریم سنجابی، مهدی بازرگان، ابوالحسن بنی صدر و... دیدار و گفت و گو کرده و در مورد بزرگانی همچون امام خمینی و سایر شخصیت‌ها، از نوارهای آنان استفاده کرده‌اند که کتاب آثار انقلاب ایران به روایت B.B.C محصول این مؤسسه است که در ایران یکی توسط آقای عبدالرضا هوشنگ مهدوی و دیگری توسط آقای عمادالدین باقی منتشر شده است. با وجودی که کتاب به لحاظ محتوا بر اساس ادبیات و ملاحظات منافع سیاسی دولت انگلستان تنظیم و به لحاظ متنی بسیار عامیانه تدوین شده است، مع ذلک به لحاظ روش و شیوه کار - گذشته از دیدگاهش - شیوه جذاب و قابل اعتنایی دارد.

نویسنده مقاله مبسوط (روایتگری انقلاب) درباره مؤسسه تاریخ شفاهی به روایت B.B.C و برنامه (داستان انقلاب) چنین گزارش می‌نماید:

چند سال بعد بنگاه سخن پراکنی B.B.C انقلاب ایران را از زاویه دید عمدتاً کسانی که مغلوب انقلاب شده بودند و در کش و قوس‌های آن حضور داشتند مورد توجه قرار داد. ارتشبد از هاری، علی امینی، شاپور بختیار، زیگینو برژینسکی، ابوالحسن بنی صدر، آنتونی پارسونز، دنیس رایت، فؤاد روحانی، اردشیر زاهدی و ویلیام سولیوان، از جمله کسانی بودند که در این برنامه شرکت داشتند. این برنامه که برای نخستین بار به مناسبت دهمین سالگرد انقلاب اسلامی از ۲۲ بهمن ماه ۶۷ تا ۳۱ اردیبهشت ۶۸ به مدت سه ماه و در ۲۸ قسمت در دو مقطع پخش شد به بحث پیرامون ملی شدن صنعت نفت تا پیروزی انقلاب پرداخت و در برنامه‌ای که سه ماه بعد پخش شد از نهضت مشروطه تا پیروزی انقلاب را مورد توجه قرار داد. برنامه (داستان انقلاب) رادیو B.B.C علی رغم زحماتی که در جمع آوری آن متحمل شده بودند و با وجود نکات بدیع و بکری که به همراه داشت تا حدی روایت ساده و سطحی از انقلاب ایران بود که خاص مخاطبان عام می‌نمود. برنامه داستان انقلاب استخراج و مونتاژ شده مطالب سیصد ساعت نوار مصاحبه بود که باقر معین - رئیس اسبق بخش زبان فارسی رادیو B.B.C. در سفرهای متعددی به فرانسه،

سوئیس و آمریکا انجام داد. او با افراد متعددی به گفت و گو پرداخت و به همراه بهروز آفاق از توده انبوه این نوارها و گفت و گوها برنامه منظم و منسجمی را مونتاژ کرد. در این برنامه با کسانی گفت و گو می شود که خود بخشی از تاریخ معاصر ایران را ساخته اند و در متن آن نقش داشته اند. در میان همین پروژه های تاریخ شفاهی، مؤسسه مطالعات شرقی و آفریقایی لندن در سال های پایانی دهه ۹۶ دست به ابتکار تازه ای زد. این مؤسسه بستر اقتصاد سیاسی ایران از ۱۹۴۱ تا ۱۹۷۹ را مورد توجه قرار داد. دکتر علی اصغر سعیدی که مدیریت این پروژه را بر عهده داشت با مشاوره دکتر احمد اشرف، دکتر وحید نوشیروانی، دکتر محمد علی همایون کاتوزیان با الگو قرار دادن تاریخ شفاهی هاروارد کوشش کرد که مدیران میانی بخش های خصوصی و دولتی عصر پهلوی را مورد بررسی قرار دهد. این پروژه تمام هم خود را به چگونگی شکل گیری نظام اقتصادی عصر پهلوی ها معطوف نمود و عمدتاً وقایع پس از رضا شاه، تأثیر حوادث جنگ جهانی دوم در اقتصاد ایران، معاملات و داد و ستدهایی که نیروهای متفقین با کارگزاران اقتصادی در ایران داشته اند را مورد تحلیل قرار داد. مؤسسه مطالعات شرقی و آفریقایی که در این طرح از بریتیش آکادمی تأمین مالی می شود تا به امروز با هفت مدیر اقتصادی ایران؛ اکبر اعتماد رئیس انرژی اتمی ایران، پرویز مینا و مستوفی رئیس کمیسیون بودجه مجلس در دهه ۵۰، دکتر مقدم و حسین مختاری پایه گذار چندین کارخانه، علی لاجوردی و حسین زاهدی مدیر عامل مجتمع صنعتی بهشهر را که در شکل گیری اقتصاد پس از عصر رضاشاه نقش عمده ایفا نمودند؛ گفت و گو کرده است.

۳. تاریخ شفاهی زنان ایران

مؤسسه تاریخ شفاهی زنان ایران زیر نظر غلامرضا افخمی در آمریکا تشکیل شد. موضوع این مؤسسه مطالعه درباره شخصیت های زن عصر پهلوی بوده است که کتاب توسعه در ایران، از نتایج مطالعات آن مؤسسه می باشد. کتاب توسعه در ایران مصاحبه مشترکی است که با آقایان عبدالمجید مجیدی، منوچهر گودرزی و خداداد فرمانفرمائیان درباره الگوها و مدل های توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران انجام شده است. این سه نفر رؤسای سازمان برنامه در رژیم گذشته بوده اند و هدف آن ها به نوعی دفاع از سیاست های اقتصادی رژیم پهلوی است. در کنار این مجموعه ها طیف گسترده ای به تعریف و تمجید از دوره پهلوی پرداخته اند و ادعا داشته اند: ایده بعضی از پروژه ها فقط از دوره پهلوی بوده است. درباره این ادعا باید گفت که بسیاری از پروژه ها مثل تونل کوه رنگ زمان آغاز و شروع آن مربوط دوره صفوی است و در دوره های بعد مرحله به مرحله تکمیل شده و با وجودی که اساسی ترین عملیات آن در دوره بعد از انقلاب انجام شد به نوعی

سعی می‌شود که آن را کاملاً به دوره پهلوی نسبت دهند. متأسفانه در این مدل کتاب‌ها یک سری واقعیت‌های تاریخی، بر عکس نشان داده شده است.

طرح تاریخ شفاهی گروهی از زنان ایرانی مقیم آمریکا از سال ۱۹۸۲ به نام تاریخ شفاهی زنان ایران در بنیاد مطالعات ایران آغاز شد. این بنیاد جمعاً ۴۶ مصاحبه انجام داده که ۲۰ مصاحبه آن با زنان سرشناس در رژیم پیشین بوده مانند: اولین سفیر زن، نماینده مجلس، رئیس انجمن شهر، روزنامه نگار و ۲۶ مصاحبه نیز با زنان عادی انجام داده است.

متأسفانه درباره میزان متوسط طول زمانی مصاحبه‌ها با روایتگران، چگونگی انتشار آنها، متدولوژی تحقیق و انتشار بیرونی طرح، اطلاعاتی در دست نیست.

در کنار همین بخش از مطالعات زنان، بخش دیگری که توسط غلامرضا افخمی اداره می‌شد نیز بعدها بر آن افزوده شد که عمدتاً حول محور توسعه ایران متمرکز شده است، این مجموعه غالباً با مصاحبه‌هایی که در حوزه برنامه ریزی در ایران صورت داد، سعی دارد تا مشکلات اقتصادی، سیاسی، عدم توسعه یافتگی ایران و موانع و آسیب‌های برنامه ریزی در ایران را مورد توجه و مذاقه قرار دهد. از مجموعه این مصاحبه‌ها کتاب (توسعه در ایران ۱۳۵۷ - ۱۳۲۰) که شرح خاطرات سه تن از مدیران برنامه ریزی - عبدالمجید مجیدی، منوچهر گودرزی و خداداد فرمانفرمائی - است در ایران منتشر شد که از حیث پیشینه تاریخی اهمیت زیادی داشته است. کتاب «توسعه عمران و منابع خوزستان» که مربوط به طرح نیشکر در هفت تپه خوزستان است از جمله دیگر مصاحبه‌های این مجموعه است، این کتاب نیز به شرح بازگویی سه تن از مدیران عمران و منابع خوزستان - احمدی، عبدالرضا انصاری و احمد علی شهمیزادی - می‌پردازد که در سال‌های دهه ۳۰ در خوزستان مشغول بودند تا الگوی عملی توسعه در ایران را همچون دره تنسی در آمریکا با مدیریت واحد لیلینتال گسترش دهند.

واقعیت این است که مؤسسه تاریخ شفاهی زنان ایران تأثیر گذاری چندانی در تاریخ نگاری و خاطره نگاری نداشته است و شاید اطلاق مؤسسه و جریان هنوز درباره آن بسیار زود باشد. خلاصه این مجموعه بیش از آنکه درباره زنان مؤثر در تاریخ معاصر ایران به بحث پردازد موضوع پژوهش خود را به مسئله توسعه سرایت داده است.

۴. بنیاد تاریخ شفاهی یهودیان ایران

مؤسسه تاریخ شفاهی یهودیان ایران در اختیار بعضی از اعضاء آژانس یهود از جمله خانم هما سرشار است و از جدی‌ترین محصولات فکری آن خاطرات شعبان جعفری است، هر چند خاطرات شعبان جعفری در زمره تاریخ پهلوی‌ها نیز قابل تقسیم بندی است، اما هدایتگری آژانس

یهود و تفکر صهیونیستی در این اثر کاملاً آشکار است. خانم سرشار در ضمن مصاحبه، اصرار دارد که شعبان جعفری را عضو فدائیان اسلام، اهل روضه و هیئت‌های مذهبی، پیرو آیت‌الله کاشانی و دوست مرحوم طیب حاج رضایی معرفی کند. از اسحق رابین نخست وزیر اسبق اسرائیل بسیار تمجید و تعریف می‌نماید و از نقش او و اوری لوبرانی و یعقوب نیمرودی در ایران به نیکی یاد می‌کند. متأسفانه ما تحت تأثیر فشارها و هیاهوها کمتر به مأخذ توجه می‌کنیم. خانم سرشار عضو آژانس یهود و مجری برنامه «چهار دیواری» تلویزیون در قبل از انقلاب است و اکنون مدیر بنیاد تاریخ شفاهی یهود می‌باشد و اصرار دارد به واسطه شعبان جعفری، لمپنسم را در ایران احیاء نماید؛ چرا که با توجه به شرایط داخلی ایران به این نتیجه رسیدند که برای کشاندن ایران به بحران و آشوب جنگ داخلی، باید دست به دامان گروهی شوند که مثل لمپن‌های حاضر در کودتای ۲۸ مرداد، نفهمند چه اتفاقی در حال وقوع است و پس از به نتیجه رسیدن هم، طلبکار نشوند و این گروه، همان ارادل و اوباش و لمپن‌ها هستند که بعد از انقلاب اسلامی در ایران عملاً شاکله اجتماعی آنها به عنوان مجموعه‌های سازمان یافته از هم پاشید و بالطبع قابلیت استفاده سازمان یافته را از دست داده بودند.

۵. بنیاد تاریخ شفاهی بهائیان

این بنیاد زیر نظر احسان یارشاطر و با کمک‌های مالی دربار قبل از انقلاب اسلامی و آمریکا بعد از انقلاب، مشغول تدوین دائرة المعارف ایرانیکا می‌باشند و بر نشان دادن تأثیر بهائیان در انقلاب مشروطه و دوره‌های بعد از آن مصر هستند. متأسفانه به علت فقر اطلاعات در نزد اساتید دانشگاهی و تبلیغات زیاد، تحت تأثیر هیاهوهای این مجموعه‌ها قرار می‌گیریم و عجیب‌تر آنکه (دائرة المعارف ایرانیکا) را انتشارات امیر کبیر وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی به چاپ رساند؛ خاصه بخش انقلاب مشروطه آن، که شدیداً به تثبیت نقش بابیه و بهائیان در جریان انقلاب مشروطه تأکید دارد و طیف‌های اسلام‌گرا و مذهبی‌ها و روحانیون جنبش مشروطه را شدیداً مورد انتقاد قرار می‌دهد. البته ما در کتاب (کنکاشی در تاریخ نگاری معاصر) آن را مورد نقد قرار دادیم. در کتاب معمای هویدا از عباس میلانی به خوبی در می‌یابیم که بهائیت پشت سر این جریان است. نکته در خور توجه معمای هویدای عباس میلانی آن است که جریان‌های تاریخ نگاری خارج از کشور که اتفاقاً به لحاظ مشرب با یکدیگر اختلافات اساسی داشته و یا دارند سعی می‌کنند با نگارش درباره یکدیگر گذشته تاریخی خود را بازسازی نمایند و در این میان نیروهای چپگرا و محققان مارکسیست بیش از دیگران مورد سوء استفاده اشرف و سیاستمداران ثروتمند و سرمایه داری و فنودال قرار گرفته‌اند. به نظر می‌رسد مبتکر این پروژه بنیاد تاریخ بهائیان بوده، کما

اینکه عباس میلانی نویسنده چپ و روشنفکر مائوئیست، همه استعداد خود را در راه افسانه بافی و داستان سرایی برای تطهیر امیر عباس هویدا، نخست وزیر بهائی عصر پهلوی قرار می‌دهد و حمید شوکت نیز تمام توان خود را برای تقدیس و تعظیم احمد قوام السلطنه خرج می‌کند. باقر عاقلی برای قوام و شریف امامی می‌نویسد و پرویز عدل برای سرلشکر فضل‌الله و اردشیر زاهدی.

۶- جریان تاریخ نگاری ملی گراها

تفکر تاریخی جریان ملی گراها توسط نیروهای جبهه ملی و نهضت آزادی و چهره‌های متمایل به آن نوشته شده است. با این وجود ما در داخل و یا خارج از کشور مؤسسه و سازمان مستقلی که شخصاً آثار تاریخی و خاطره انگاری‌های ملی گرایان را گردآوری و تدوین و منتشر سازد نمی‌شناسیم؛ لکن این طیف، از همکاری چند مؤسسه مهم انتشاراتی بهره می‌گیرند. شاید قدیمی‌ترین مؤسسه‌ای که به انتشار آثار مربوط به آنان می‌پردازد، شرکت سهامی انتشار است. نشر رسا از دیگر انتشارات بوده که آثاری، از جریان ملی گرا را منتشر کرده است آثار مختلفی چون تاریخ بیست و پنج ساله سرهنگ غلامرضا نجاتی، خاطرات بازرگان، شصت سال خدمت و مقاومت (تهران ۱۳۷۵) و مصدق سال‌های مبارزه و مقاومت (تهران ۱۳۷۶) از جمله آثار مهمی بوده‌اند که در چهار چوبه اندیشه‌های ملی گرایان منتشر شده‌اند. انتشارات تهران با آثاری چون نهضت خدایپرستان سوسیالیست از محمود نکوروح (تهران ۱۳۷۷) و اسناد نهضت آزادی و (تهران ۱۳۶۱) و انتشارات گام نو با آثاری چون (صورت جلسات کنگره جبهه ملی) امیر طیرانی تا حدود زیادی با این تفکر تاریخ نگاری قرابت دارند و از نشر چاپخش یادنامه دکتر سامی نوشته دکتر ابراهیم یزدی (تهران ۱۳۷۶)، طرحی از یک زندگی نوشته پوران شریعت رضوی (۱۳۷۷) و انتشارات تهران و انتشارات آگاه با کتاب خاطرات سید علی شایگان (تهران ۱۳۸۵) و نشر نامک با کتاب‌های (خاطرات دکتر مهدی آذر) انتشاراتی هستند که با این طیف فکری نزدیکی دارند. نشر نراقی از جمله انتشاراتی می‌باشد که آثار آنان را به چاپ می‌رساند. آثار مهمی چون (انقلاب ایران در دو حرکت مهندس مهدی بازرگان) (۱۳۶۳ تهران) و «صفحاتی از تاریخ معاصر ایران اسناد نهضت آزادی (تهران ۱۳۶۲) از جمله آثار منتشر شده در این حوزه می‌باشند در کنار این ناشر انتشارات دیگری چون نشر مرکز با انتشار کتاب‌هایی چون جناح‌های سیاسی در ایران سعید برزین (تهران ۱۳۷۷) و کتاب «زندگی نامه سیاسی مهندس مهدی بازرگان» مرکز (تهران ۱۳۷۴). نشر نی با آثاری چون «آن سوی اتهام» اثر عباس امیر انتظام را به چاپ رسانده است و صد البته هر کدام از این ناشران آثاری از طیف‌های مختلف رابه چاپ رسانده‌اند و در خدمت یک جریان فکری قرار ندارند و شاید تا حدودی نگاه آنان مبتنی بر تجارت و سود، در گرایش به انتشار این آثار تأثیر

داشته باشد. از آنجایی که این جریان فکری در حوزه تاریخ به صورت شخصی و توسط بخش خصوصی به انتشار و نگارش تاریخ می‌پردازند؛ از بازار نشر، فروش و توزیع هم به خوبی بهره می‌برند. در نقطه مقابل آنان نویسندگان اسلام‌گرا، بیشترین مشکل را در حوزه توزیع اندیشه دارند. آنان بیشتر در توزیع دچار مشکل اساسی هستند. یک دلیل عمده می‌تواند این باشد که چون تصور می‌شود، آنها به حکومت مرتبط و متصل هستند، عده زیادی از خوانندگان ترجیح می‌دهند حرف مخالف حکومت یا هر صحبت متفاوتی را بشنوند.

۷- جریان تاریخ نگاری چپ گرایان

در داخل مؤسسه‌ای مختص به چپ گرایان نداریم، اما پاره‌ای از انتشارات هستند که به نشر و توزیع ادبیات چپ در بعد از انقلاب می‌پردازند. کتاب‌هایی چون جمع بندی سه ساله حمید اشرفی (نگاه ۱۳۷۵)، خاطرات بولیوی - چه گوارا - جمشید نوایی (۱۳۸۵) و آثار مختلف دیگر از جمله کتاب‌های منتشره تاریخ نگاری چپ در داخل ایران است به بازار کتاب عرضه شده است. کتاب‌هایی چون تاریخچه فرقه انقلابی آذربایجان حمید احمدی (۱۳۸۵)، تقی ارانی در آینه تاریخ خسرو شاکری (۱۳۵۷) و حزب توده در مهاجرت شفیع نور محمدی (۱۳۸۵)، نگاهی به جنبش چپ از درون کوروش لاشایی (۱۳۸۱) از سوی دیگر نشر اختران منتشر شده است. در گذشته نیز کتاب‌های از چپ گرایان نظیر: اتحادیه کمونیستی مشکلات و مسائل جنبشی، تاریخچه سازمان چریک‌های فدایی، سازمان چریک‌های فدایی، مبارزه مسلحانه هم استراتژی هم تاکتیک مسعود احمد زاده، تزی برای تحرک مصطفی شاعیان از نشر اولدونر و فصولی از مبارزات سیاسی و اجتماعی ایران و جنبش چپ ضیاء الدین الموتی چاپخش تهران (۱۳۷۰) و ضرورت مبارزه مسلحانه و رد تئوری بقا از مصطفی شاعیان به چاپ رسیده بودند. ولی در خارج، تاریخ نگاری چپ همراه با آکادمیسین معروف آنان یرواند آبراهیمیان و با اثر معروفش ایران بین دو انقلاب به رهبری حمید احمدی (ناخدا انور) در برلین از سال ۱۹۹۳ به بعد فعال شده‌اند. مجموعه دوم، در مریند به رهبری آقایان حمید شوکت، مهدی خان‌بابایی تهرانی، ایرج کشکولی، کوروش لاشایی فعال است و مجموعه سوم، در هلند توسط تورج اتابکی اداره می‌شود. ولی واقعیت این است که اینها الان در ایران توسط محمدعلی عمویی هدایت می‌شوند و در صدد هستند جنبش چپ گرایان را از حالت مردگی خارج کنند و مجدداً آن را به صورتی دیگر احیاء نمایند. محمدعلی عمویی جزء افسران سازمان حزب توده بوده و جزء کسانی است که سوابق زندانی سیاسی بسیار زیادی دارد. به همین خاطر مورد احترام خیلی‌ها است. اخیراً یکی از کارهایی که در راستای احیای

جنبش چپ انجام داده‌اند، انتشار آثار متعددی در مورد ارنستو چه گوارا چریک آرژانتینی و قهرمان متفکر چپ مارکسیسم است. حتی آنهایی که شعارهای لیبرالیستی می‌دهند در صدد احیای چه گوارا هستند و در هالیوود هم فیلمی در مورد چه گوارا در دست ساخت است؛ تا بتوانند از چه گوارا قهرمان افسانه‌ای چپ یک قهرمان سمبل لیبرالیسم بسازند. در سال‌های اخیر کتاب‌های بسیاری در مورد چه گوارا منتشر شد که بعضی از آنها با مقدمه محمد علی عمویی بوده است یا ماجرای قیام افسران خراسان که شورشی بوده در مشهد و با کشته شدن تعدادی از آنها در گنبد به دست نیروهای ژاندارمری و شهربانی به پایان رسیده است. حداقل چهار کتاب در مورد این حادثه با عناوین زیر به چاپ رسانده‌اند؛ قیام افسران خراسان احمد شفائی، قیام افسران خراسان پیشه‌وری که اسم پروفیسور هم روی خودش گذاشته است و همین طور قیام افسران خراسان، صفر احسانی و قیام افسران خراسان ابوالحسن تفرشیان و سازمان نظامی حزب توده از مرتضی خسروپناه. پدیده‌ای که در حد تحرک یک گروهان یا دسته نظامی هم نبوده و عملاً یک جریان تجزیه‌طلبی بوده که به نیروهای روسیه حاضر در ایران پیوسته و از آنجا به گروه دموکرات آذربایجان و سپس حزب کومله قاضی محمد در کردستان پیوستند که بعد از شکست آنها در سال ۱۳۲۵ بعضی به شوروی و بعضی به عراق رفتند و چند سالی را در آنجا و سپس در ایران در زندان بودند. جریان چپ در صدد است شورش افسران خراسان را تبدیل به یک حماسه جدی نماید، حتی دفتر ادبیات انقلاب اسلامی حوزه هنری، در فرهنگ ناموران خود ذیل نام عبدالرضا آذر از این ماجرا به عنوان قیام افسران خراسان یاد می‌کند. ولی آنچه بیش از هر چیز اهمیت دارد، تأثیر گذاری تبلیغات و حماسه‌سرایی درباره ماجرای شورش افسران عضو سازمان نظامی حزب توده در خراسان است که بدون هیچ درگیری و مقاومت جدی توسط نیروهای ژاندارمری در گنبد کشته و زخمی و فراری شدند و به روسیه پناهنده شدند.

آنان می‌کوشند تا با الهام از ادبیات تاریخی حماسی، تلاش‌های آنان را بیش از آنچه واقعیت دارد در ذهن مردم حک کند. نویسندگان چپ در حماسه‌سازی و تعریف حماسی و شکوهمند سازی یک واقعه، فوق‌العاده ماهر هستند.

یوسف مجیدی در گزارش خود از جریان تاریخ‌نگاری چپ در خارج از کشور، تنها به جریان تاریخ شفاهی آن اشاره دارد و آن را چنین معرفی می‌نماید:

طرح تاریخ شفاهی چپ ایران توسط حمید احمدی در ۱۹۹۳ با مشاوره یراوند آبراهامیان و با حمایت مالی انیستیتوی بین‌المللی تاریخ اجتماعی آمستردام هلند اولین پژوهش تاریخی چپ با

محوریت خاطرات شفاهی تأسیس شد. این طرح از ۱۹۲۰ تا ۱۹۹۰ سومین طرح تاریخ شفاهی ایران است و نیز نخستین طرح تاریخ شفاهی که به صورت ویدیویی اجرا گردیده است. این مجموعه تا به امروز با ۱۳۳ روایتگر و در ۴۰۰ ساعت این فعالیت‌ها را به پایان رسانده است. تهیه ۴۰۰ ساعت فیلم ویدئویی، گردآوری خاطرات سیاسی و سرنوشت شخصی چهل شخصیت و فعال سیاسی با روش مصاحبه که شامل سه نسل از فعالین جنبش چپ ایران از اعضای مرکزیت، کادرها و با اعضای سیاسی ۲۰ حزب و سازمان چپ بوده و هنوز هم هستند. سن متوسط نسل اول ۸۷ ساله، دوم ۷۱ ساله و نسل سوم ۴۹ ساله است. این طرح چهار دوره تاریخ جنبش چپ ایران را در بر می‌گیرد.

دوره اول: فعالیت جریان‌های چپ در دوره رضا شاه و مربوط به حزب کمونیست ایران و گروه دکتر ارانی است که به جریان ۵۳ نفر معروف شده است.

دوره دوم: فاصله سال‌های ۱۳۳۲ - ۱۳۲۰ است که شامل حزب توده ایران، نیروی سوم و گروه کروژوک‌ها می‌شود.

دوره سوم: سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا انقلاب ۱۳۵۷.

دوره چهارم: سال‌های پس از انقلاب را در بر می‌گیرد. در واقع دوره سوم و دوره چهارم شامل ۲۵ حزب، سازمان، گروه و جریان چپ ایران می‌شود.

در طرح دیگر از مطالعات تاریخ چپ، حمید شوکت که به جهت دیرینگی و نوع روابطی که در این گستره برقرار کرده بود، یکی از بهترین مصاحبه‌های تاریخی را از خود بر جای گذاشت. او در مصاحبه با مهدی خانابا تهرانی، ایرج کشکولی و کوروش لاشایی اسناد و حقایق دیرینی را پردازش کرد که از حیث گردآوری اطلاعات پیرامون موضوع تاریخ چپ در ایران بی‌بدیل بود. به بیانی دیگر، این خاطرات و چالشی که حمید شوکت با مصاحبه شونده‌ها برقرار نمود، تجربه انسانی مضاعفی را به خواننده تاریخ معاصر منتقل ساخت که مواد تاریخی بکر و بدیعی را برای دیگر کارهای پژوهشی تهیه نمود. او عمده فعالیت جریان چپ را از اول ۱۹۲۰ تا ۱۹۹۰ مورد توجه قرار داد. به عبارت دیگر، بستر مصاحبه‌های او دامنه و گستره‌ای از فراز و فرودهای حزب توده ایران را فرا می‌گرفت. از فردای حمله متفقین به ایران تا فرار رضا شاه، آزادی اولین گروه زندانیان کمونیست که همراه با تقی ارانی در بند بودند و بعدها به گروه ۵۳ تن معروف شدند تا غائله آذربایجان، ترور شاه و انحلال حزب توده، نقش حزب توده در جریان کودتای ۱۳۳۲ و حذف آن از صحنه سیاسی ایران با حضور آنان در انقلاب اسلامی ایران اختصاص داشت.

تاریخ نگاران چپ طی سال‌های اخیر به رویکرد دیگری رو می‌آوردند که از منظر تاریخی مایه تأسف و تعجب است. نگارش کتاب معمای هویدا توسط عباس میلانی و در تیر رس حادثه - درباره احمد قوام السلطنه - توسط حمید شوکت را می‌توان از فجایع مهم جریان تاریخ نگاری چپ دانست که نوعی انحطاط عمیق در تفکر چپ را به اثبات می‌رساند؛ انحطاطی که حکایت چرخش وحشتناک در تفکر و نگرش و تاریخ نگاری است، خلاصه آنکه هویدا مظهر افراطی اقتصاد سرمایه داری وابسته از نوع انحطاطی و افراطی آن بوده است و قوام السلطنه مظهر فئودالیسم متفرعن که آقای شوکت بارها و بارها به تفرعن عجیب و غریب آقای قوام السلطنه اشاره می‌کند. تردیدی وجود ندارد که اندیشه چپ در جهان به واقع شکست خورده است و البته این شکست معلول صدها علت اساسی فلسفی، هستی‌شناسی، سیاسی، اجتماعی و البته افراط و تفریط مارکسیست‌ها بوده است، اما باید توجه داشت که یک مارکسیستی که عمری را در مبارزه با یک حاکمیت سیاسی فاسد سپری کرده است، اگر از مبارزه پشیمان شده است، نباید به شکل شخصیتی متملق در آید، هر چند تاریخ ایران معاصر در عصر پهلوی دوم انبوه است از مبارزان چپ‌گرای انقلابی تندرویی که به چهره‌های متملق نظام سلطنت تبدیل شده و البته مقاماتی را نیز تصاحب کرده‌اند. دکتر مرتضی یزدی و پسرانش، رسول پرویزی، دکتر محمد باهری، جهانگیر تفضلی، پرویز نیک خواه، محمود جعفریان و لیلی امیر ارجمند ... از این دسته افراد بوده‌اند.

علاوه بر منابع و مراکز فوق الذکر، مؤسسه مطالعات پژوهش‌های سیاسی در ایران نیز منابع عمده‌ای از تاریخ نگاری چپ را تأمین نموده است. انتشار خاطرات نورالدین کیانوری، ایرج اسکندری و مجموعه مصاحبه‌های فریدون آذرنور و بابک امیرخسروی از جمله این منابع مهم در خصوص جریان چپ گرا در ایران است.

۸. تجاری نویسان - تصویرپردازی بازاری

یکی از ویژگی‌های مشترک بین تجاری نویسان استفاده از تصاویر متعدد و حتی مکرر است. آشنایی این نویسندگان با ادبیات و ذهنیت مشتریان این حسن را برای آنان داشته است که متوجه این واقعیت باشند که تصویر و عکس‌های تاریخی به خوبی در فروش کتاب مؤثر است و از این طریق بهتر می‌توان کتاب را به فروش رساند و چنانچه در این تصاویر حتی الامکان از تصاویر زنان زیبا بهره گرفته شود، ناشر شانس بیشتری برای فروش کتاب خواهد داشت.

مرحوم دکتر ابوالقاسم تفضلی می‌گفت: وقتی ما می‌خواستیم کتاب همسران ناصرالدین شاه را چاپ کنیم دیدیم که تعداد زیادی عکس جهت چاپ در کتاب در نظر گرفته شده است. من به

همکارم گفتم: آقا چرا این قدر عکس گرفتید؟ گفت: شما نمی دانید کتاب را عکس به فروش می رساند. همه این آثاری که به عنوان کتاب و مجموعه های این چنینی گردآوری شده تحت عنوان تجاری نویسی قرار می گیرند آثاری که ممکن است به تأثیرگذاری و روشنگری تاریخی چندان توجهی ننمایند، بلکه براساس ذائقه طیف گسترده ای از خوانندگان و با ادبیات سطحی طراحی و نوشته می شوند. علاوه بر این به فرم جذب مشتری و فروش به طور جدی توجه می شود. پر واضح است تفاوت فرم ظاهری این دسته از کتاب ها همانند تفاوت مطبوعات زرد با سایر مطبوعات است و در پیشخوان کتاب فروشی ها بیش از دیگر کتاب ها به چشم می آیند.

۸-۱. فقدان استناد و مآخذ

ویژگی مشترک دیگری که در این دسته از کتب وجود دارد، عدم استناد این کتاب ها می باشد. عدم استناد، موردی است که در این دسته کتاب ها مشاهده می کنید. حتی به بخش هایی که عیناً از کتب دیگر گرفته و استفاده شده است اشاره ای نمی شود و منبع اصلی را ذکر نمی کنند. مثلاً در کتاب از سید ضیاء تا بختیار و این سه زن مسعود بهنود درون ارتش شاه و فوزیه آقای معتضد و یا داستان انقلاب و پدر و پسر آقای طلوعی در جاهای مختلف، مطالبی را می بینید که از کتب دیگر گرفته شده است هر چند که تفاوت آقای طلوعی با دیگر تجاری نویسان این است که حقیقتاً آقای طلوعی گزارش یا نکته ای را از کتب دیگر فقط نقل قول کرده اند اما بدان اشاره ای نمی کند، مانند: گزارشی که از زبان سالیوان و یا از زبان هایزر است، ولی هیچ موقع نمی گوید که این حرف ها، حرف های هایزر و سالیوان است. با استناد به بخش زیادی از مطالب این چنینی که در این دوره منتشر شده می توان رد پای اینها را در مطبوعات گذشته پیدا کرد که عیناً از روی مطالب دیگران نوشته و نسخه برداری کرده و به چاپ رسانده اند. مثلاً کتاب قشون متحدالشکل آقای باقر عاقلی از جمله کتاب هایی است که به منبعی استناد داده نشده است. در این زمینه کتابی در مورد ارتش رضاشاه که ستاد مشترک نیروی ارتش آن را تنظیم کرده بودند با مقدمه ارتشید بهرام آریانا در کتابخانه سازمان ستاد مشترک وجود دارد که در کمتر کتابخانه ای هم یافت می شود، با تطبیق این دو کتاب به روشنی در می یابیم که آقای باقر عاقلی با اضافه کردن یک سری مطالب به بخش های اصلی آن کتاب و بعد یک مقدمه ای از یک نویسنده خارجی استقانی کرونین که مطلبی درباره ارتش ایران نوشته به عنوان مقدمه کتاب آورده است و یک سری تصاویر نیز به آن اضافه کرده و کتاب جدیدی پدید آورده و اسم آن را قشون متحدالشکل گذارده است. بعد شما می بینید ایشان کتابی مفصل راجع به ارتش شاهنشاهی نوشته و تحقیق نموده اند و جالب اینکه

نامی از آن کتاب برده نمی‌شود و آثار مسعود بهنود هم به هیچ روی معطوف به مأخذ نیستند. ایشان می‌گفت من دارم می‌نویسم، ادعا هم نمی‌کنم جایی سراغ دارم که این مطالب را نگاشته باشند، من هرچه را که می‌بینم می‌گویم. یعنی او هم نمی‌خواهد سند بدهد یا مثلاً کتاب من و فرح پهلوی آقای اسکندر دلدن به نظر نمی‌رسد همه آنچه که آورده شده است، خاطرات شخصی ایشان باشد. بلکه بخشی نیز معطوف به ذهنیت نویسنده و یا آثار دیگر است، ولی متأسفانه مستند نیستند یا کتاب دو جلدی فوزیه را نمی‌توان گفت که آقای خسرو معتضد با فوزیه در بیشتر اوقات و تمام مکان‌ها همراه بوده که خاطرات ایشان باشد پس این مطالب از کجاست؟ آیا در تمام گزارش‌هایی که نوشته همراه بوده و تمام قضایا را به طور کامل دیده است. جالب این است مطالبی که در این کتاب آمده از زبان دیگران بیان شده و زمان این مطالب به زمان دیگری غیر از زمان وقوع حوادث ذکر شده دلالت دارد. به عنوان مثال در کتاب دخترم فرح، اطلاعاتی را می‌بینید که قطعاً نویسنده نمی‌توانسته آنها را درک کرده باشد و لاجرم باید از فرد دیگری گرفته باشد. اطلاعات موجود در کتاب دخترم فرح احتمالاً از کتاب خاطرات عبدالمجید مجیدی و از سید حسین فردوست است، چون این حرف‌ها خاص مجیدی و فردوست است و اگر مروری بر کتاب مجیدی و فردوست بنمائیم این گونه به نظر می‌رسد که نویسنده این کتاب را خوانده و کاملاً از مطالب آن استفاده کرده است. دیگر اینکه اگر یک مقدار در بررسی این متون دقیق‌تر شویم، با رگه‌های انحرافی زیادی رو به رو می‌شویم؛ نکته دیگر آن است که این قبیل نویسندگان ادعا می‌کنند که ما خود تاریخ هستیم و نیاز به سند نداریم و هرچه می‌گوئیم به واقع تاریخ است و داستان تاریخی نیست. یعنی هیچ کدام از اینها نمی‌گویند که ما داستان تاریخی می‌نویسیم. بلکه تمامی آنها ادعا می‌کنند که خود تاریخ را نوشته‌اند. باید دانست این کتاب‌ها به عنوان سند محسوب نمی‌شوند و قابل استناد نیستند، فقط به عنوان یک داستان تاریخی می‌توان آنها را مورد مطالعه قرار داد. همچنان که کتاب آخرین معشوقه احمد شاه از خسرو معتضد نیز چنین است. به عبارتی درجه اعتبار این گونه کتاب‌ها در حد یک داستان تاریخی است.

پایان

کتابنامه:

- ۱- محمدرضا. پاسخ به تاریخ، ترجمه حسن ابوترابیان، ناشر. مترجم. تهران ۱۳۷۱.
- ۲- مجیدی عبدالمجید - مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد ۱۳۷۷.
- ۳- بختیار، شاپور - مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد ۱۳۷۵.
- ۴- امینی علی - مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد ۱۳۷۴.
- ۵- کلالی امیرتیمور - مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد ۱۳۷۶.
- ۶- راجی پرویز - خدمتگزار نخست طاووس ترجمه حسین ابوترابیان، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۶۵.
- ۷- تفضلی جهانگیر - خاطرات. به کوشش یعقوب توکلی. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، تهران ۱۳۷۵.
- ۸- هویدا فریدون - سقوط شاه، ترجمه ج. مهران، انتشارات اطلاعات تهران ۱۳۷۱.
- ۹- سولیوان ویلیام - ماموریت در ایران ترجمه محمود شرقی. انتشارات هفته تهران ۱۳۶۱.
- ۱۰- جردن. هامیلتون - بحران ترجمه محمود مشرقی. انتشارات هفته تهران ۱۳۶۲.
- ۱۱- ترنر - استانسفیلد. پنهانکاری و دمکراسی، ترجمه حسین ابوترابیان، انتشارات اطلاعات تهران ۱۳۶۶.
- ۱۲- اسناد لانه جاسوسی امریکا. مجلات متعدد. دانشجویان مسلمان پیرو خط امام تهران. ۱۳۶۶.
- ۱۳- فردوست. ارتشبد حسین - ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، انتشارات اطلاعات تهران ۱۳۷۱.
- ۱۴- انصاری احمدعلی مسعود - پس از سقوط، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی تهران ۱۳۷۲.
- ۱۵- صمیمی مینو - پشت پرده تخت طاووس ترجمه حسین ابوترابیان، انتشارات اطلاعات تهران ۱۳۶۸.
- ۱۶- بهنود مسعود - از سید ضیایا بختیار - انتشارات جاویدان، تهران ۱۳۷۰.
- ۱۷- روحانی سیدحمید - بررسی و تحلیلی بر نهضت امام خمینی، بی جای تا ۱۳۵۶.
- ۱۸- عمید زنجانی - عباسعلی، انقلاب اسلامی و ریشه های آن کتاب سیاسی تهران ۱۳۶۸.
- ۱۹- مدنی سید جلال الدین - تاریخ سیاسی معاصر ایران دفتر انتشارات اسلامی قم ۱۳۶۱.
- ۲۰- شهبازی عبدا... زرسالاران یهودی و پارسی، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی تهران ۱۳۷۷.
- ۲۱- نجاتی غلامرضا - تاریخ بیست و پنج ساله، خدمات فرهنگی رسا، تهران ۱۳۷۱.
- ۲۲- جزنی بیژن - تاریخ سی ساله، بی جا بی تا بی نا